

רש"י הראשון על התורה

בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: (בראשית פרק א פסוק א)

רש"י בראשית פרק א פסוק א¹

בראשית - אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ"החודש הזה לכם" (שמות יב ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל.² ומה טעם פתח בבראשית? משום: "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים" (תהלים קיא ו), שאם יאמרו אומות העולם לישראל: לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים; הם אומרים להם: כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו.³

מדרש תנחומא (בובר) בראשית סימן א

אמר ר' יצחק: לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מהחודש הזה לכם. ולמה כתב מבראשית? להודיע כח גבורתו, שנאמר: "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים" (תהלים קיא ו).⁴

בראשית רבה הפותח את התורה – פרשה א סימן א

"בראשית ברא אלהים" – ר' הושעיה רבה פתח:⁵ "ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום" (משלי ח ל) ... התורה אומרת: אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה. בנוהג שבעולם, מלך בשר ודם בונה פלטין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן. והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דיפתראות, ופינקסאות יש לו, לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשין. כך היה הקב"ה מביט בתורה, ובורא את העולם, והתורה אמרה: בראשית ברא אלהים, ואין ראשית אלא תורה, כמו שאתה אומר: "ה' קנני ראשית דרכו" (משלי ח כב).⁶

שיר השירים רבה פרשה א (וילנא סימן ב) (דונסקי סימן כט) – "הביאני המלך חדריו"

ר' ינאי אמר: לא היתה התורה צריכה להידרש אלא מהחודש הזה לכם. ומפני מה גילה הקב"ה לישראל מה ביום ראשון ומה ביום שני עד יום ששי? בזכות שאמרו: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (שמות כד), מיד גילה

¹ פרשנים אחרים, בעיקר ספרדים, איטליקים ופרובנסאליים, כתבו הקדמה לפירושם לתורה. ראה הקדמת רס"ג, רד"ק, רמב"ן, ספורנו, כלי יקר, חידת אבן עזרא ועוד. רש"י שלא שייך לאסכולה זו, אלא לצרפת/אשכנז, לא כתב הקדמות לפירושו לאף אחד מספרי המקרא, להוציא פירושו לשיר השירים. הסיבה ליוצא מן הכלל זה של רש"י, נעוצה בייחודיות פירושו לספר זה שבא לעודד את העם בגלותו וזה נושא אחר שכבר כתבו עליו רבים וטובים ואף אנו שלחנו בו יד מעט בדברינו [הקדמות לשיר השירים](#).

² רבים וטובים נדרשו לרש"י זה ובקשו לגלות מי הוא ר' יצחק שזכה ששמו מופיע בראש פירוש רש"י לתורה ואשר שואל את השאלה המרכזית כל כך: למה בכלל ספר בראשית? למה סיפורי בריאה, טבע והיסטוריה? הלוא התורה היא ספר מצוות! היו מי שרצו לומר שאין ר' יצחק ואין מדרש כזה והוא "מדרש רש"י" אשר בחר לפתוח את פירושו לתורה בכבוד אביו יצחק. הי"ד הקטנה והיד החזקה של רש"י שעליו סמך יתדותיו בבואו לפתוח את פירושו לתורה. מעין תחליף להקדמה שלא כתב.

³ גם תשובת רש"י (ר' יצחק שהוא מצטט) נראית תמוהה. הזאת היא הסיבה? נחלתם של ישראל? כבודה של ארץ ישראל? נראה שטענה זו שהקב"ה הוא שנותן נחלות בעולם, טענה כנגד טענת הגויים שעם ישראל הם לסטים שלוקחים בכח נחלות של עמים אחרים, מתאימה יותר כתשובה לפסוק בפרשת האזינו: "כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו"! ראה דברינו [תורה לאומית מול תורה אוניברסאלית](#) בפרשת יתרו.

⁴ מאז שנתגלה [מדרש תנחומא \(בובר\) הקדום](#), (סוף מאה 19 ע"י שלמה בובר) לכאורה ברור המקור של רש"י ומי הוא ר' יצחק. רש"י הוא שמוסיף את הסיבה הלאומית והוויכוח עם האומות: לסטים אתם, שאינם במדרש תנחומא. אך גם אחרי פתרון זה, אנו מבקשים ללכת עוד רובד אחד אחורה ולמצוא אולי מדרשים קדומים יותר שכבר הם מעוררים הן את שאלת רש"י והן את התשובה שהוא נותן ולהבין אולי מדוע בחר רש"י בגישת מדרש תנחומא (ולהשלים בעצמו) ולא בהם.

⁵ יש משערים שמכאן בא השם מדרש רבה, או לפחות בראשית רבה, מהפתחה: ר' הושעיה רבה (הגדול). ומכאן התגלגל למדרש ויקרא רבה ומשם לשאר מדרשי רבה על התורה ומשם גם למדרשי רבה על המגילות. ראה [מבוא למדרשים](#).

⁶ מה פשוט יותר מלפתוח במדרש זה! למה מתחילה התורה בבראשית? מפני שהתורה היא התכנית בה הסתכל הקב"ה וברא את העולם. וכן הוא להלן בבראשית רבה פרשה ח סימן ב, כולל ממד הזמן: "שני אלפים שנה קדמה התורה לבריתו של עולם". התורה היא התכנית / התבנית הכוללת, מתולדות שמים וארץ ועד תולדות אלופי אדם: הטבע, כולל טבע אנוש, גיאוגרפיה, היסטוריה וכל השאר. ולפיכך כוללת התורה גם את שרשרת הדורות בפרשות בראשית ונח וגם את: "אחות לוטן תמנע" (ראה ספרי במדבר קיב, ירושלמי סנהדרין א י) וכל אותם פסוקים בתורה שלכאורה לא ברור מדוע הובאו בתורה, גם את הפסוקים בהם הטיל מנשה המלך דופי (סנהדרין צט ע"ב בדברינו [מנשה מלך יהודה](#) בדפים המיוחדים, ראו גם בדף [כי לא דבר ריק הוא מכם](#) בפרשת האזינו). אם התורה היא תכנית ותבנית העולם, ברור שהיא מתחילה בסיפור בריאת העולם. אבל רש"י, שודאי הכיר את המדרש, לא הלך בדרך זו ובחר בגישת התנחומא. אולי לא נספיק לרדת לסוף דעתו של רש"י, אבל נתחקה אחר מקורותיו (ואולי גם מקורות התנחומא) וכל אחד ישלים וידרוש מדעתו שהרי שבעים פנים לתורה.

להם וכי מניין יבוא אליהוא בן ברכאל הבוזי ויגלה לישראל חדרי בהמות ולויתן?⁷ ומניין יבוא יחזקאל ויגלה להם חדרי מרכבה?⁸ אלא זהו שכתוב: "הביאני המלך חדריו".⁹

בראשית רבה פרשה א סימן ב

רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח: "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים" (תהלים קיא ו). מה טעם גילה הקב"ה לישראל מה שנברא ביום הראשון ומה שנברא ביום השני? מפני אומות העולם שלא יהיו מונים¹⁰ את ישראל, ואומרים להם: הלוא אומה של פְּזוּזוֹת אתם¹¹, וישראל משיבים אותם ואומרים להם: ואתם, הלוא בזוזה היא בידכם! הלא: "כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם" (דברים ב כג)! העולם ומלואו של הקב"ה, כשרצה נתנה לכם, וכשרצה נטלה מכם ונתנה לנו. זהו שכתוב: "לתת להם נחלת גויים" - הגיד להם את כל הדורות.¹²

ואנו חוזרים ושואלים: אם בחר רש"י לפתוח בשאלה של מדרש שיר השירים רבה: "לא הייתה להידרש אלא מהחודש הזה לכם" - מדוע הוא לא ממשיך בקו של מדרש זה ומביא גם את התשובה שלו - על מנת שנוכל לעסוק במעשה בראשית וחדרי מרכבה (מי שראוי כאלהוא ויחזקאל). ואם בחר את תשובת מדרש בראשית רבה: "כוח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים" - מדוע לא הביא גם את שאלת המדרש כפי שהיא מנוסחת שם: "מה טעם גילה הקב"ה לישראל מה שנברא ביום הראשון ומה שנברא ביום השני? מדוע בנה כאן רש"י מדרש כלאיים חדש שבנוי משאלת מדרש שיר השירים רבה ומתשובת בראשית רבה? מדוע העדיף את התנחומא על פני כל השאר?¹³

שבת שלום בראשית

שתהיה לנו התחלה טובה¹⁴

⁷ מדובר באלהוא הנזכר בספר איוב ונראה שהכוונה לפסוק באיוב לה יא: "מִלְפָּנֵי מִבְּהֵמוֹת אֶרֶץ וּמַעוֹף הַשָּׁמַיִם יִחְקְמוּנֵהוּ". לא מצאנו קשר בין אליהוא ולויתן.

⁸ יחזקאל פרק א.

⁹ מדרש שיר השירים רבה שואל את השאלה של רש"י, אבל עונה תשובה אחרת לגמרי, תשובה הקשורה לעניין של עיסוק בסתרי וסדרי הבריאה, תורת הנסתר: מעשה בראשית ומעשה מרכבה! זאת, בניגוד גמור למדרשים המזהירים מעיסוק בתורת הנסתר ובמעשה הבריאה, כגון בראשית רבה ח ב: "ר' אלעזר בשם בן סירא אמר: בגדול ממך אל תדרוש, בחזק ממך בל תחקור, במופלא ממך בל תדע, במכוסה ממך אל תשאל, במה שהורשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות". (ראה דברינו [כבוד אלהים הסתר דבר](#) וכן דברינו [צווארך בחרוזים](#) על שיר השירים). ובניגוד למגבלות שהטילו חז"ל על העיסוק במעשה בראשית ומעשה מרכבה (חגיגה פרק ב משנה א). בניגוד לכל אלה (שמרוב אזהרה לא לעסוק בנסתר והסברים מדוע, בסוף גם הם נגררים לנושא), בא מדרש שיר השירים רבה ואומר שמרגע שבני ישראל קבלו על עצמם את העיקרון של נעשה ונשמע (שכתוב בסוף פרשת משפטים המכילה מצוות רבות), היינו שהעשייה היא העיקר והמהות, היא הראשית והאחרית לכל מחשבה ודרישה; או אז הסכים הקב"ה לגלות להם את ספר בראשית ובוחר להתחיל את התורה ב"בראשית ברא" ולא ב"החודש הזה לכם". עד כאן שיר השירים רבה, נאה וברור. אבל רש"י שמן הסתם הכיר את מדרש שיר השירים, ממנו הוא מרבה לצטט, לא בחר בו והעדיף את נוסח התנחומא שהוא מדרש מאוחר יותר. האם בשל הבדלי הלשון "צריך לכתוב" בתנחומא ו"צריכה להידרש" בשיר השירים רבה? האם במכוון מעדיף רש"י את התשובה 'הלאומית' של תנחומא על פני התשובה 'הרוחנית' של שיר השירים רבה? אגב, לגבי זהות השואל ר' יצחק או ר' ינאי, יש שמציעים שבנוסח שהיה בידי רש"י היה כתוב ר' י' והוא הבין יצחק ובנוסח שבידינו פירש מי שפירש שמדובר בינאי. ואולי נשתלחה כאן יד המעתיקים?

¹⁰ מציקים, מקניטים.

¹¹ בוזים, גזלנים.

¹² מדרש זה, המדרש השני הפותח את מדרש בראשית רבה, הוא המקור לתשובה שרש"י נותן. אנחנו תמהנו מדוע רש"י לא בוחר בתשובתו את המדרש הראשון בבראשית רבה. רש"י בוחר את המדרש השני וטעמו עמו (אולי משום שהתורה מתחילה באת ב ולא באת אל"ף...). אבל שוב, כמו בשיר השירים רבה, חותך רש"י (בהסתמך על מדרש תנחומא) את המדרש השניים. הפעם הוא לוקח את התשובה של המדרש, אבל לא את השאלה שלו. המדרש שואל: מה טעם גילה הקב"ה לישראל מה שנברא ביום הראשון ומה שנברא ביום השני? ותשובתו היא: "כוח מעשיו הגיד לעמו וכו'". השאלה איננה מציעה התחלה אחרת לתורה, אלא שואלת ישירות על עצם הרעיון של העיסוק בסדרי (סתרי) בראשית. מה טעם לפתוח או בכלל להזכיר בתורה נושאים שיכולים להביאנו לדון במעשה בראשית ואולי גם בחדרי מרכבה? הלוא דבר מסוכן הוא כפי שכבר ציינו לעיל! רש"י (תנחומא) מביא את תשובת מדרש זה, אבל לא את השאלה. את השאלה הוא לוקח ממדרש שיר השירים רבה לעיל ויוצר לכאורה מדרש חדש משלו. בהקשר עם עצם הרעיון של נתינת ארץ ישראל לעם ישראל ולקחתו מהעמים הקדמונים שישבו עליה, ראה גם במדבר רבה כג יב שדן מדוע לא יכול היה או רצה הקב"ה לברוא ארץ אחרת: "כח מעשיו הגיד לעמו אמר להם הקב"ה לישראל: יכול הייתי לבראות לכם ארץ חדשה אלא שבביל להראות לכם את כחי אני הורג את שונאיכם מפניכם ונותן לכם את ארצם לקיים מה שנאמר: כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים" וזה כבר ענין אחר ואכמ"ל.

¹³ לאחר שהקורא ניסה לתת תשובה משלו (שנשמח מאד לקבל), אולי התשובה היא פשוטה ומונחת לפתחנו. זו גדולתו של רש"י כפרשן המקרא, אולי החדשני והמוביל מכולם. לסקור את המדרשים והפירושים שהיו לפניו, להתיכם זה בזה וליצור דרשה דשה משלו.

¹⁴ ראו הפיוט [התחיל מבראשית](#).

מחלקי המים

מים אחרונים 1: נחזור ונראה את שלושת המדרשים שהבאנו (חוץ מתנחומא שהוא הבסיס לפירוש רש"י): בראשית רבה הראשון, הפותח את התורה, זה שאומר שהתורה היא תבנית העולם – רש"י מתעלם ממנו לגמרי. מדרש בראשית רבה השני "כח מעשיו הגיד לעמו" – ממנו לוקח רש"י רק את התשובה של נחלת ארץ ישראל ומתעלם מהשאלה הפילוסופית. ומדרש שיר השירים רבה – ממנו לוקח רש"י את השאלה השמה דגש על התורה כספר מצוות ומתעלם מהתשובה הפילוסופית. נראה שרש"י בוחר לפתוח בפירוש שמרחיק מכל וכל מחשבות נסתרות ופילוסופיה, גם (או שמא דווקא) אם החלופה היא דרך לאומית-פרטיקולרית. ואם נשארנו עם יותר שאלות מאשר תשובות על רש"י הראשון על התורה, נתנחם בכך שזכינו לכתוב גם על [רש"י האחרון על התורה](#) בפרשת וזאת הברכה.

מים אחרונים 2: שים לב להבדלי הלשון בין רש"י, תנחומא ושיר השירים רבה: "לא היה צריך להתחיל את התורה וכו'" (רש"י), "לא היה צריך לכתוב את התורה וכו'" (תנחומא), "לא היתה התורה צריכה להידרש וכו'" (שיר השירים רבה) – האם כאן יש אילן להיתלות בו? – להידרש – אומר שיר השירים רבה!

תוספתא: רש"י בראשית פרק ז פסוק ב – בהמות טהורות וטמאות במבול

מכל הבהמה הטהורה תקח לך – העתידה להיות טהורה לישראל, למדנו שלמד נח תורה.¹⁵

¹⁵ לא רצינו לקטוע את רצף המדרשים הנ"ל ואת ההתחקות אחר קו המחשבה האפשרי של רש"י בפתיחתו לפירושו לתורה, אבל כאן נוסף שלשאלת רש"י ותשובתו יש בעצם תשובה פשוטה הקשורה לנושא הרחב של מצוות שניתנו לפני מעמד הר סיני, בפרט אלה שבספר בראשית. לנושא זה הקדשנו דף מיוחד בשם [מצוות טרום סיני](#) בפרשת לך לך. מה פירוש בהמות או חיות טהורות וטמאות בפרשת נח ובסיפור התיבה? האם אלה הם עפ"י ההגדרה של התורה בפרשת מאכלות אסורים (ויקרא פרק יא ודברים פרק יד)? עפ"י מדרש אגדה (בובר) על הפסוק התשובה היא: לא. אצל נח מדובר בחיות ובהמות בנושא השחתה מינית וכלשונו: "מכל הבהמה הטהורה – שהיתה טהורה מזימה ומן הבהמה אשר לא טהורה היא – מזימה שבא על שאינו מינו שנים איש ואשתו" (ראה דברינו בפרשת נח [אם אדם חטא בהמה במה חטאה?](#)). אבל רש"י מקשר את בעלי החיים הטהורים והטמאים של תיבת נח עם איסורי בעלי חיים וטמאים שבציווי התורה על מאכלות אסורים ומקדים אותם בכך לספר בראשית – עוד לפני אבות האומה, לתקופתו של נח שם הותרה אכילת בשר. כך נראה גם ממדרש בראשית רבה לב ד, פרקי דרבי אליעזר כג, פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק ועוד. אם כך, רש"י בפרשת נח נותן תשובה טובה לרש"י בראש פרשת בראשית: יש מצוות ולימוד תורה גם לפני פרשת החודש הזה לכם! גם בהיבט של התורה כספר חוקים ומצוות, יש לספר בראשית מה לתרום! ולא רק בשתי המצוות הבודדות שנזכרות בו: מילה וגיד הנשה, אלא גם בכל הליכותיהם של אבות האומה כנאמר על אברהם, בראשית יח יט "כי ידעתיו למען אֶשֶׁר יִצְחָק אֶת בְּנֵיו וְאֵת בִּיתוֹ אֶחָדוֹ וְשָׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט וְכוּ'" וכפי שהרחבנו להראות גם בדברינו [קיימו האבות את התורה](#) בפרשת וירא. אבל רש"י של תחילת ספר בראשית לא בחר בדרך זו. סוף דבר, רש"י הראשון על התורה היה ונשאר סמל וחיידה לדורות והשאיר מקום נרחב לבאים אחריו להתגדר בו. ואף אנו, טבלנו מעט בו ולא העלינו אלא כמכחול בים.